

Kitap Tanıtımlar:

BUDAK MÜNŞİ-Yİ KAZVİNÎ, *Cevâhir'ül-Ahbar (Bahş-i Tarih-i İran ez Kara Koyunlu tâ sâl-i 984 h.k.)*, Mukaddeme, tashih ve talikat: Muhsin Behram Nejad, Nâşir: Miras-ı Mektub, çâp-ı evvel, Tahran 1378 h.ş. (2000), 260 sayfa, ISBN 964-6781-35-7

Safevîler devrinin pek taunmayan kaynaklarından olan, Türk asıllı tarihçi Budak Münşî'nin bu eseri hakkında, devrin tarihleri ve tezkirelerinde bilgiye rast gelinmediği gibi, daha sonraki katalogların da sadece birkaçında onun adı zikredilir (Storey, *Persian Literature*, I, 118). Bu bakımdan müellifin eserinde kendisinden söz ettiği yerler (s.187-190) oldukça önemlidir.

Eserindeki kayıtlardan onun 916(1510) yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Eğitimi ve ailesi hakkında bilgi vermemekle birlikte, anne tarafından dedesi Hâce Ruhullah Şalkanî-yi Kazvinî, Ak Koyunlu Mirza Baysungur'un vezirliğini yapmıştı (s.91).

Budak Münşî Kazvin'de bir süre eğitim gördükten sonra, 14 yaşında iken kâtip olarak Divan'da çalışmaya başlamış, zaman zaman azledilmek, malları müsadere edilmekle birlikte 1576 yılına kadar Safevî devletinin çeşitli yörelerinde görev yapmıştır. Şah Tahmasb 1576 yılında ölüp, tahta II. İsmail oturunca, Budak Münşî de 950(1543) yılından beri aralıklarla yazmakta olduğu eserini, 984 yılı C.evvel ayı sonunda azledilmiş iken yeniden bir makam elde edebilmek düşüncesi ile, yeni Safevî Şahına ithaf etmiştir (s.190 ve 246). Müellifin bundan sonraki hayatı hakkında da bilginiz yoktur.

Budak Münşî olayları devrinin diğer kaynakları gibi sâde bir üslûpla anlatmakta, zaman zaman duyduğu veya şahidi olduğu devrinin sosyal ve iktisadi meselelerine temas etmekte, görevi dolayısı ile iyi bildiği, ancak diğer kaynaklarda rastlanmayan Divan terimlerine de yer vermekte, devlet adamlarının olumsuz yönlerini de eleştirmekten geri kalmamaktadır (Bk.s.84-86, 89-90, 162, 167, 170-181). O, zaman zaman Ak Koyunlular ile Safevîler devrinin begler ve vezirlerinin icraatlarını mukayese etmekte, bir taraftan Safevîler devrinde gelirler ve maaşların artmasına işaret ederken, öte yandan paranın değerinin düşüşüne, Divan yetkililerinin adaletsizliklerine temas ederek, bunun delili olarak defalarca mallarının müsadere edilmesini göstermektedir (s.117-118).

Eserde yer yer kendinden önceki veya çağdaşı Firdevsî, Hâfız, Câmî, Kâsım-ı Gunâbâdî, Bennayî ve Fuzulî gibi şairlerin şiirlerine yer verildiği gibi, müellif yeri geldikçe kendi şiirlerinden de örnekler vermiştir (s.101). Bunlar dışında isim zikretmeden verdiği bâzı şiirler de vardır ki, bunlar kendisine ait olmalıdır. Yazar yeri geldikçe âyet, hadis ve hikayeler nakletmekten de geri kalmamıştır.

Eser hanedan esasına göre düzenlenmiş olup, Safevîler devrinde olaylar yıl esasına göre anlatılmıştır. Yıllar bazen 12 Hayvanlı Türk takvimine göre verilmiştir. Ancak müellif eserini bir daha gözden geçirme fırsatı elde edememiş olmalı. Zira bâzı olayları 2 defa nakletmiş, bâzı yanlışlıklardan da kurtulamamıştır. Mesela: Şah Tahmasb'ın, II. Selim'e armağan olarak gönderdiği *Şahname*'den söz edilirken, önce eserin 30 yılda tamamlandığı (s.226); daha sonra ise 20 yılda tamamlandığı (s.231) ifade ediliyor. 921-929(1515-1523) yılları arasındaki olaylar sadece birkaç satırla ifade edilmekle yetinilmiş; 976-982(1568-1574) yılları arasındaki olaylar ise yazılmamıştır. Şah Tahmasb'ın hastalığı ve ölümü ile ilgili olarak ise, Şah'ın 1. hastalığından söz ettiğine göre (s.235), 2. hastalığından da söz etmesi gerektiği halde bundan hiç söz etmemiştir. Üstelik olayları karıştırarak yanlış olarak Tahmasb'ın ölümünü de 983(1575) yılında göstermiştir (s.235). Halbuki bilindiği ve kaynakların kaydettiği üzere, Tahmasb'ın 1. hastalığı 2 Receb 982(18 Ekim

1574); 2. hastalığı ise Safer 984(Mayıs 1576) tarihinde meydana gelmiş ve aynı ayın 15'inde(14 Mayıs 1576) ölmüştür (Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, nşr. N. Seddon, s.458 ve 463). Müellif eserini II. İsmail'e ithaf ettiği halde, onun çok kısa süren saltanatu dönemi olaylarından hiç söz etmemiştir. II. İsmail 27 C.evvel 984(22 Ağustos 1576) Çarşamba günü tahta oturmuş; yazar da eserini aynı ayın son günü sona erdirmiştir.

Cevâhirü'l-Ahbar'ın kaynaklarına gelince: Bunları 3 kısımda toplamak mümkündür. Birincisi, mektuplar olup, yazar Divan'da görev yaptığından bunlara kolaylıkla ulaşma imkanına sahip olmuştur. Mesela, I. Tahmasb'ın Osmanlı Sultanı Kanunî Süleyman'a yazdığı manzum mektup (s.171-172) ve Hindistan Timurlu hükümdarı Hümayun'un 951(1544) yılında Şah Tahmasb'a gönderdiği mektup (s.193-194) bu cümledendir. Daha önceki tarihlere ait mektup ve olayları yazarken ise İbn Bezzaz'ın *Safvetü's-Safa* adlı eserinden (s.104) ve devrin güvenilir kaynaklarından yararlanmıştı.

Kara Koyunlular ve Ak Koyunlulara ait bölümleri yazarken, isim zikretmese de karşılaştırdığında görüleceği üzere, *Matla'ı Sa'deyn*, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, *Lubbu't-Tevârih* ve *Târih-i Cihan-ârâ* gibi eserlerden yararlandığı anlaşılıyor.

İkinci kısım kaynaklar, devrinin ileri gelenlerinden işittiği veya naklen kaydettiği olaylar ile ilgili ifadelerdir (s.114, 115, 140, 187, 198, 214).

Üçüncü kısım kaynaklar ise, Budak Münşi'nin bizzat şahidi olduğu olaylar ile ilgili kayıtlardır (s.170-181, 189, 193, 202).

Daha sonraki müverrihler de *Cevâhir'ül-Ahbar*'ı biliyor olmalılar. Zira onun bu eserinden yararlananlar da olmuştur. Kadı Ahmed-i Kumî, *Hulasatu't-Tevârih* 'inde Budak Münşi ve eserinin adını vermemekle birlikte, Şah İsmail'in Şirvan'a hücumu ve Şirvanşah ile savaşı; Şeyhzâde Lahicî ve Kadı Nurullah-ı Ünsî'nin Şah İsmail tarafından elçilikle Şeybek Han'a gönderilmesi; bu elçiler ile Şeybek Han ve bâzı Mâverâünnehr uleması arasında dini konuşmalar gibi bahisler *Cevâhirü'l-Ahbar* 'dan alınmışlardır.

680 sahifeden oluşan eserin yegâne nüshası St. Petersburg'da bulunmakta olup, müellif hatıdır. Rusların 1828 yılında Erdebil'i işgal etmeleri üzerine eser, tekkede bulunan eşya ve yazmalarla birlikte Rusya'ya götürülmüştür.

Safeviler devrinin, önemli kaynaklarından olan *Cevâhir'ül-Ahbar* umumi bir tarih kitabı olup, dünyanın oluşumundan 1576 yılına kadar gelen olayları anlatır. Müellif eserini Giriş, 2 Bölüm ve Hâtîme'ye ayırmıştır. Giriş: Hz. Adem; I. Bölüm: Pişdadiler, Keyaniler, Sasaniler; II. Bölüm: Hz Muhammed, Hz. Ali ve İmamlar, Emeviler, Abbasiler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Gurlular, Büyeler, Selçuklular, Fars, Irak ve Azerbaycan Atabegleri, İsmailîliler, Kirman Karahıtaylıları, Cengiz Han ve halefleri, Çobanlılar, İlhanlılar, İncüler, Muzafferliler, Kertler, Serbedarlılar, Emir Timur ve halefleri, Kara Koyunlular (s.63-72), Ak Koyunlular (s.73-97); Hâtîme ise Safevilere (s.99-246) ayrılmıştır.

İslâmiyetten önceki ve sonraki olaylar özet olarak verilmiş iken, çağdaşı olduğu devrin olayları ve devlet ileri gelenleri, özellikle müellif Safevî divanında görevli bulunduğundan ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Tek nüsha olması ve Petersburg'da bulunması dolayısı ile şimdiye kadar kullanılmayan *Cevâhirü'ül-Ahbar*'ın orijinal olan Kara Koyunlular, Ak Koyunlular ve Safeviler ile ilgili kısımlarının yayınlanması, XV-XVI. yüzyıl Türkiye, İran ve özellikle Azerbaycan tarihi araştırmalarına büyük katkılar sağlayacaktır.